

İnsanın kainatı inşası için bir zihin, *kendisi olmayan* bir zihin gerekiyor ama bu zihin insanın kendi zihni kadar yalınkat ve basit değil. *Zihin* demek bir yandan da *kişi* anlamına da geliyor ama bunu da söylemek zor: İnsan topluluklarının da *zihni* var ama bir *kişi* değil. Karınca yuvasının da zihni var ama bu zihin belli bir kişiye ait değil. Elimizdeki kavramlar karıncalara uygulayamıyoruz çünkü bir karınca, kolonisi olmadan yaşayamıyor, o halde yuvasından ayrılmış bir karınca ne kadar *canlı* sayılabilir?

İnsanlardan (ve varsa diğer şuur sahiplerinden) oluşmuş bir zihnin *kolektif zihin* olduğunu düşünsek yanlış yapmış olur muyuz? Bu zihinle münasebetimizi kendi içimize dönerek yapıyoruz diyelim, *doğru* olursak *kolektif zihinle* aramız daha iyi oluyor, *günah* işlersek kolektif zihnin gazabına uğruyoruz... Bir tanım yapmış olduğumu sanmıyorum ama o kadar basit değil belki.

Bu zihin bizlere emirler gönderen bir zihin, bir Tanrı olabilir mi? Yoksa emir ve yasak kısmı *kolektif zihne* aşına olmuş bazılarının uydurması mı?

İnsanlara anlamaları zor bir kavramı anlatıyorsanız –bunun adı *kolektif zihin* veya *Tanrı* olabilir– bir yerde analogiler kullanmanız gerekir ve dahası *anlatının* bir maksadı vardır. *Tanrı size haber gönderdi* diyeceksem, bunu *hal hatır sordu, biraz da geyik yaptı* diye devam ettiremem. *Ne dedi?* dediğinizde size ciddi ve anlamlı şeyler söylemem gerekir ve bunları da *belli bir kişiden gelmiş gibi* söylemek zorundayım çünkü malum, insanlara *kolektif zihin* gibi anlaşılmaz sözler söylerseniz, sonunda bunu sadece kendi durumlarına uydurabilecekleri kadar anlarlar. *İşlerine yaradığı* kadar.

İnsanlara söz söylemenin maksadı olduğu gibi *kolektif zihne* kulak vermenin de bir maksadı vardır. İnsanların dikkatini çekmek ve onlara bir şey yaptırmak istiyorsanız, *hepimiz biriz* ve *aynı yuvanın karıncasıyız* diyemezsiniz. O zaman insanlar oldukları gibi olmaya devam eder.

Panteistik düşüncenin sıkıntısı biraz bu: İnsanlara *zihnimiz aynı zihnin unsurları* dediğimizde onlara bir *kurtuluş* vaatetmiş olmazsınız, dertlerine deva olmaz bu söz. Daha kötüsü bu sözün altında *dünyanın olduğu gibi kalmasının* da yeterli olduğunu söyleyen biri vardır. İnsanlar altında sırttan bu *tembel felsefesine* bakıp *demek ki bizden bir şey beklenmiyor, ne yapsak da farketmez* derler. Dünyayı olduğu gibi kabul edeceksek ve iyinin kötüden bir farkı yoksa, insanlar neden iyilik için yaşasın?